

bilim ve sosyalizm yayınları

19

İKİNCİ BASKI

TARİHSEL
MATERYALİZM
ÜZERİNE
MEKTUPLAR
1890-94

ENGELS

TARİHSEL MATERYALİZM ÜZERİNE MEKTUPLAR
1890-94

İKİNCİ BASKI: OCAK 2000

Birinci Baskı: Temmuz 1993

BİLİM VE SOSYALİZM YAYINLARI

Ataç Sokak. No. 36/2

Yenişehir / Ankara

Tel: 431 46 97

TARİHSEL MATERYALİZM
ÜZERİNE MEKTUPLAR
1890-94
FRİEDRİCH ENGELS

çeviren:
ÖNER ÜNALAN

İÇİNDEKİLER

İngilizce yayınlayanların notu
(9)

Berlin'deki Conrad Schmidt'e, 5 Ağustos 1890
(11)

Königsberg'deki Joseph Bloch'a, 21 [-22] Eylül 1890
(15)

Berlin'deki Conrad Schmidt'e, 27 Ekim 1890
(19)

Berlin'deki Franz Mehring'e, 14 Temmuz 1893
(28)

Breslau'daki W. Borgius'a, 25 Ocak 1894
(35)

Notlar
(41)

Adlar dizini
(45)

Bu kitapçık, Engels'in ömrünün son yıllarında yazdığı ve genellikle "tarihsel materyalizm üzerine mektuplar" diye bilinen mektuplarını içeriyor. Bu mektuplar, marksizmin kurucularının işledikleri biçimiyle materyalist tarih görüşünün önemli yanları üzerine bilgi veriyor ve bugünkü kabalaştırmacı marksist felsefenin yorumlarına karşı etkili olarak kullanılabilen kanıtlar getiriyor.

Mektupların bazıları biraz kısaltılmıştır.

İngilizce çeviri şuradan alınmıştır:

Marx, Engels, *Selected Correspondence*, Progress Publishers, Moscow 1975.

Londra, 5 Ağustos 1890

... Viyana'da çıkan *Deutsche Worte*'de¹ şom ağızlı Moritz Wirth'in Paul Barth'ın kitabı² üzerine bir incelemesini gördüm ve *bu* eleştiri bende kitabın kendisi hakkında ters bir izlenim bıraktı. Kitaba bir göz atacagım, ama söylemem gerekir ki, Moritz'cik Marx'ın bütün yapıtlarında felsefenin vb. maddi yaşam koşullarına bağımlılığı üzerine Barth'ın bulabildiği biricik örnek Descartes'in hayvanların makineler olduğunu söylemesidir derken Barth'ı doğru aktarıyorsa, o zaman böyle bir şey yazabilen adam için üzülürüm. Bu adam, maddi yaşam tarzı *primum agens*³ ise de, böyle olmasının

¹ Birincil neden. — İng. yay.

ideolojik alanların da buna karşı tepki gösterdiğini, onu etkilemesini engellemediğini, ama bunun bir ikincil etki olduğunu daha keşfetmemişse, yazdığı konuyu anlamış olamaz. Ancak, dediğim gibi, bu izlenim tümüyle ikinci elden, Moritz'cik de tehlikeli bir dost. Bugünlerde materyalist tarih anlayışının tehlikeli bir yığın dostu var; onlar bu anlayışı tarihi *incelememek* için bir bahane olarak kullanıyorlar. Marx haklı olarak, yetmişlerin sonlarında Fransız "marksistler"i eleştirirken şöyle diyordu: "Bütün bildiğim bir marksist olmadıdır."

Volks-Tribüne'de³ de, gelecek toplumda ürünlerin bölüşümü, bunun yapılmış iş tutarına göre mi, yoksa başka türlü mü olacağı konusunda bir tartışma vardı. Soruna, adalet konusundaki belirli idealist anlatım tarzının tersine, çok "materyalist biçimde" yaklaşıyordu. Ama ne gariptir ki, her şeye karşın, bölüşüm yönteminin temelde bölüşülecek ürünlerin *ne kadar çok* olduğuna bağlı olduğu, bölüşüm yönteminin üretim ve toplumsal örgütlenme gelişimiyle birlikte kesinlikle değişmesi gerektiği, bu nedenle bölüşüm yönteminin de değişeceği kimsenin aklından geçmiyordu. Tartışmaya katılan herkes "sosyalist toplum"u sürekli değişip ilerleyen bir şey gibi değil de, durağan, hiç değişmemek üzere kurulmuş, bundan ötürü de hiç değişmemek üzere saptanmış bir bölüşüm yöntemi olan bir şey gibi tanımlıyordu. Oysa usa uygun olarak yapılabilecek şey, 1) *başlangıçta* kullanılacak bölüşüm yöntemini araştırıp keşfetmek ve 2) sonraki gelişmenin *genel eğilimini* bulmaktır. Ama bütün tartışmada bununla ilgili bir tek sözcük görmedim.

Genellikle, "materyalist" sözcüğü, Almanya'daki genç yazarların birçoğuna, ayrıca inceleme yapmadan, herhangi bir şeyin ve her şeyin etiketlenmesine yarayan önemsiz bir deyim gibi hizmet ediyor; yani, bu etiketi

yapıştırıp sorunu kapanmış sayıyorlar. Oysa bizim tarih anlayışımız, Hegelci biçimde bir kolay yorumlama aracı değil, her şeyden önce bir inceleme kılavuzudur. Tüm tarih yeniden incelenmeli, değişik toplum biçimlerinin varoluş koşulları —onlara karşılık düşen politik, hukuksal, estetik, felsefi, dinsel vb. görüşleri ortaya çıkarmaya girişmeden önce— ayrıntılı olarak gözden geçirilmelidir. Şimdiye dek bu bakımdan çok az şey yapıldı; çünkü ancak pek az kişi buna ciddi olarak girişti. Bu alanda pek çok yardıma gereksinimimiz var; çünkü çok engin bir konu. Ciddi çalışmak isteyen herhangi bir kimse de bu alanda çok şey başarıp kendini gösterebilir. Ama genç Almanların pek çoğu bunun yerine tarihsel materyalizm boş sözünü (her şey bir boş söze döndürülebilir), yalnızca kendi epeyce kıt tarih bilgileriyle —çünkü ekonomi tarihi hâlâ bebeklik çağındadır!— olabildiğince çabuk, katışıksız bir sistem kurmak için kullanıp, böylece pek büyük bir iş başardıklarını sanıyorlar. Ondan sonra da bir Barth ortaya çıkabiliyor, çevresinde gerçekten bir boş söze indirgenmiş olan konunun kendisine saldırabiliyor.

Ama bütün bunlar her şeye karşın düzelecek. Şimdi Almanya'da çok şeye katlanacak kadar güçlüyüz. Anti-sosyalist Yasanın¹ bize en büyük hizmetlerinden biri, sosyalizme başka şeyler karıştırmış olan Alman bilginden bizi kurtarmış olmasıdır. Şimdi, yeniden çalım satan Alman bilgine katlanmaya yeter gücümüz de var. Gerçekten bir şey yapmış olarak siz, Parti üyesi genç yazarlardan ne kadar azının ekonomi, ekonomi tarihi, ticaret, endüstri, tarım, toplumsal biçimlenmeler tarihi üzerine inceleme yapma yorgunluğunu göze aldığına dikkat etmiş olmalısınız. Kaç kişi Maurer'e dair onun adından başka herhangi bir şey bilir! Bu yüzden gazetesinin kendini beğenmişliği her şeyin üstesinden gelmeye

yetiyor olmalı; tabii sonuç da ona göre. Bu beyefendiler çoğu zaman, ne olursa olsun her şeyin işçiler için yeterli olduğunu sanıyorlar. Marx'ın işçiler için kendi en iyi yapıtlarının bile yeterince iyi olmadığını düşündüğünü, işçilere en iyiden başka herhangi bir şey sunmayı suç saydığını bu beyefendiler bir bilselerdi!...

Marx. Engels. *Selected Correspondence*.
s. 392-94

Londra, 21 [-22] Eylül 1890

... Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte *en sonunda* belirleyici etken, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu asla ileri sürmedik. Bundan ötürü, herhangi bir kimse bunu ekonomik etken biricik belirleyici etkendir diyerek bozarsa, bu önermeyi anlamsız, soyut, saçma bir söze dönüştürüyor demektir. Ekonomik durum temeldir, ama üstyapının çeşitli öğeleri — sınıf savaşımının politik biçimleri ve sonuçları, örneğin başarılı bir çarpışmadan sonra yenen sınıfın koyduğu anayasalar vb., hukuksal biçimler, özellikle de bu gerçek savaşımın onlara katılanların beyinlerindeki yansımaları, politik, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve daha sonra bunla-

rın dogma sistemlerine gelişmeleri— de tarihsel savaşımların gidişinde etkilerini gösterirler ve birçok durumda özellikle onların *biçimini* belirlerler. Bütün bu ögeler arasında bir etkileşim vardır; bu etkileşimde bütün sonsuz ilinekler (*accident*) (yani, i bağlaşımı bizim kendisini yokmuş gibi savsayabileceğimiz kadar uzak veya kanıtlanması o kadar olanaksız şeyler ve olaylar) okluğu ortasında, ekonomik devrim sonunda kendisini kesinlikle olurlamak zorundadır. Yoksa teorisinin herhangi bir tarih dönemine uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu.

Tarihimizi kendimiz yaparız ama, başta çok belirli nceller (*antecedent*) ve koşullar altında. Bunlar arasında en sonunda belirleyici olan, ekonomik olanlardır. Ama politik olanlar vb., ve insanların uslarından çıkmayan gelenekler bile, belirleyici olmasalar da bir rol oynarlar. Prusya Devleti de tarihsel, en sonunda ekonomik nedenlerden doğup gelişti. Ama, Kuzey Almanya'daki birsürü küçük devlet arasında, ekonomide, dilde, Reformasyon'dan sonra da dinde Kuzey ile Güney'in farklılıklarını kendisinde birleştiren büyük devletin özellikle Brandenburg olmasının, yalnızca ekonomik zorunluluklardan ötürü olup burada başka etkenlerin (ve hepsinden önemlisi Prusya'yı elinde bulundurduğu için Polonya ile ve dolayısıyla —Avusturya Hanedanı'nın oluşmasında da belirleyici olmuş— uluslararası politik ilişkilerle başı dertte olması durumunun) rol oynamadığını ileri sürebilmek çok bilgie bir iddiacılık olurdu. Gln duruma düşmeden, geçmişteki ve bugünkü küçük Alman devletlerinin varlığını veya Sdetler'den Tanus'a kadar uzanan dağ silsilesinin oluşturduğu coğrafi bölünmeyi iyice derinleştiren Yüksek Alman [Hoch Deutch —.] lehçesinin kökenini ekonomiyle açıklamanın olanağı yoktur.

Bununla birlikte, ikinci olarak, tarih öyle bir yolda ilerler ki, son sonuç, her zaman, bireysel birçok istenç arasındaki çatışmalardan doğar; o istençlerin her biri de, birsürü özel yaşam koşulunun ürünüdür. Böylece, bir bileşkeyi — tarihsel olayı — belirleyen, birbiriyle kesişen sayısız güçler, o güçlerin oluşturduğu sonsuz bir paralel kenarlar serisi vardır. Bu da tümüyle *bilinçsizce* ve istençsiz işleyen bir gücün ürünü sayılabilir. Çünkü her bireyin istediği şey başka herkesçe engellenir ve ortaya çıkan hiç kimsenin istemediği bir şeydir. Tarih şimdiye değin işte böyle doğal bir süreç tarzında ilerlemiştir ve kökünde aynı devinim yasalarına uyar. Ama birey istençleri, her biri kendi fiziksel yapısı ve dış, son uğrakta ekonomik, koşullarca (ya kendi kişisel koşullarınca ya da genel olarak toplumunkilerce) istemeye itildikleri şeye erişemeyip genel bir ortalama, ortak bir bileşkede kaynaşırlar; ancak, bundan birey istençlerinin sıfıra eşit oldukları sonucu çıkarılmamak gerekir. Tersine, bileşkeye her biri katkıda bulunur ve bileşkede o oranda içerilir.

Bu teoriyi dolaylı değil, özgün kaynaklarından incelemenizi ayrıca isterdim; bu, gerçekten çok daha kolaydır. Marx bu teorinin bir rol oynamadığı pek az şey yazmıştır. Ama özellikle *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte* [*Louis Bonapart'ın 18. Brumaire'i**] bu teorinin uygulanışına pek yetkin bir örnektir. *Kapital*'de** bu yapıta sık sık gönderme yapılır. Benim, tarihsel materyalizmin bildiğimce var olan en ayrıntılı açıklamalarını sunduğum yapıtlarımı da, sanırım, salık verebilirim: *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*

* Bkz. K. Marx, F. Engels, *Collected Works*, Vol. 11, Moscow, 1979.

** Bkz. K. Marx, *Capital*, Vol. 1, Moscow, 1974.

[Bay Eugen Dühring'in 'Bilimde Devrim'i*] ve Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie [Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**].

Gençlerin bazan ekonomik yanı ona uygun olandan daha çok vurgulamaları olgusundan Marx'la benim de kısmen sorumlu tutulmamız gerekir. Hasımlarımız *karşısında* onların yadsıdıkları ana ilkeyi vurgulamamız gerekiyordu, ne var ki etkileşime katılan öbür etkenleri onlara uygun ölçüde vurgulayacak ne zaman, ne yer, ne de fırsat bulabildik. Ama bir tarih kesimini sunmaya, yani teoriyi pratiğe uygulamaya girişildiğinde sorun farklıydı ve hiçbir yanlışlığa izin yoktu. Ama, ne yazık ki, yeni bir teorinin ana ilkelerini, her zaman doğru biçimde olmasa bile, özümser özümsemez o teoriyi tümüyle anladıklarını sananlar pek sık görülüyor. Şimdi-lerde yeni "marksist" olmuşların birçoğunu bu eleştirinin dışında saymam; çünkü en şaşırtıcı saçmalıklar o çevrede üretiliyor...

Marx, Engels. *Selected Correspondence*,
s. 394-96

* Bkz. F. Engels, *Anti-Dühring*, Moscow, 1975.

** Bkz. K. Marx, F. Engels, *Selected Works*, Vol. 3, Moscow 1970.

BERLİN'DEKİ CONRAD SCHMİDT'E

Londra, 27 Ekim 1890

Sevgili Schmidt,

Size karşılık vermek için ilk boş saatimden yararlanıyorum. Zürich'teki görevi kabul etmeniz sağduyuluca olur, sanırım. Zürich'in gene de ancak üçüncü derecede bir para ve spekülasyon borsası olduğunu, bu yüzden de görünen etkilerin iki kez veya üç kez yansiyarak zayıfladığını veya amaçlı olarak bozulduğunu unutmazsanız, orada ekonomi üzerine kesinlikle çok şey öğrenebilirsiniz. Ama orada mekanizma ile ilgili pratik bilgi edinecek, Londra, New York, Paris, Berlin ve Viyana borsa raporlarını birinci elden izlemek zorunda olacak, böylece de dünya pazarının içyüzünü para ve pay senedi borsasında yansıtılırken kavrayacaksınız. Ekonomik, poli-

tik ve öbür yansımalar tıpkı insan gözündeki yansımalar gibidir: Tümsek bir mercekten geçerler, dolayısıyla da ters, baş aşağı görünürler. Ama görüntüleyişimizde onları yeniden ayakları üstüne bastıran sinir aygıtı, orada yoktur. Para borsacısı, endüstrinin ve dünya pazarının devinimini ancak para ve pay senedi borsasının tersine çevrilmiş yansımada görür ve sonuç ona göre neden olur. Ben bunu daha önce, kırklarda, Manchester'de fark ettim: Londra pay senedi borsası raporları endüstrinin gidişini ve dönemsel en yüksek ve en düşük durumlarını anlamak bakımından tümüyle yararsızdı; çünkü o beyefendiler her şeyi çoğu zaman gene de belirtilerden başka bir şey olmayan para borsası bunalımlarıyla açıklamaya çalışırlardı. O zaman önemli olan, geçici aşırı üretimin endüstriyel bunalımların nedeni olmadığını ta'nıtlamaktı; öyle ki işin çarpıtmaya yol açan, yan tutan bir yönü de vardı. Bu nokta — hiç değilse bizim için ve tümüyle — var olmaktan çıktı. Kaldı ki para borsasının da, doğrudan endüstriyel karışıklıkların ancak ikincil bir rol oynadığı veya hiçbir rol oynamadığı, kendi bunalımları olduğu da bir gerçektir; bu durumda, özellikle son yirmi yılın tarihinde hâlâ araştırılması ve incelenmesi gereken çok şey var.

Toplumsal çapta işbölümü olan yerde ayrı emek süreçleri birbirinden bağımsızlaşır. Son adımda, üretim belirleyici etkindir. Ama meta ticareti, gerçek üretimden bağımsız duruma gelir gelmez, kendine özgü bir devinim kazanır ki, bu genelde üretim devinimiyle yönetilmekle birlikte, ayrıntılarda ve bu genel bağımlılık içinde gene de bu yeni etkenin doğasında bulunan kendisine özgü yasaları izler; bu devinimin kendi evreleri vardır ve kendisi de üretim devinimi üzerinde etkili olur. Amerika'nın keşfi, Portekizlileri daha önce Afrika'ya sürmüş olan altın açlığından ötürüydü (Bkz. Soet-

beer, *Edelmetall-Produktion*) [Değerli Metal Üretimi]; çünkü 14. ve 15. yüzyıllarda görülmedik çapta gelişmiş olan Avrupa endüstrisi ve dolayısıyla ticareti, 1450'den 1550'ye kadar en büyük gümüş ülkesi olan Almanya'nın sağlayabileceğinden daha çok değişim aracı gerektiriyordu. Hindistan'ın 1500 ve 1800 yılları arasında Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler tarafından fetihinin amacı, Hindistan'dan *dışalım yapmaktı* —hiç kimse oraya dışsatım yapmayı düşünmüyordu. Gene de, yalnızca ticari çıkarların yol açtığı bu keşif ve fetihlerin endüstriye pek büyük yansımaları oldu; o ülkelere *dışsatım* gereksinimidir ki, tek başına, büyük ölçekli modern endüstriyi yaratıp geliştirdi.

Bu, para borsası bakımından da böyledir. Para ticaretinin, meta ticaretinden ayrılır ayrılmaz — üretim ve meta ticareti ile belirlenmiş belli koşullarda ve bu sınırlar içinde— kendisine özgü bir gelişmesi, kendi doğasıyla belirlenmiş özel yasaları ve ayrı evreleri olur. Buna şu olguyu ekleyiniz: Para ticareti, daha çok gelişerek, senetleri içermeye başlar; bu senetler de yalnızca devlet senetleri değil, aynı zamanda endüstri ve taşımacılıkla ilgili pay senetleridir; sonuç olarak para ticareti genelde kendisini denetleyen üretimin bir bölümü üzerinde doğrudan denetim kurar. böylece para ticaretinin üretimdeki yansımaları daha güçlü ve daha karmaşık bir duruma gelir. Para tacirleri demiryollarının, maden ocaklarının, demir ürünlerinin vb. sahipleri olurlar. Bu üretim araçları ikili bir görünüş edinir: İşletilmeleri bazan doğrudan üretim çıkarlarına, bazan da, para taciri oldukları oranda, pay senedi sahiplerinin gereksinimlerine göre yönetilir. İşletilmesi bir Jay Gould'un veya bir Vanderbilt'in vb. günlük borsa işlemlerine tümüyle bağımlı olan Kuzey Amerika demiryolları bunun en çarpıcı örneğidir: Bu kişilerin bu belirli demiryoluyla ve onun,

iletişim aracı olarak, çıkarlarıyla hiçbir ilgileri yoktur. Burada, İngiltere’de bile. ayrı demiryolu kumpanyaları arasında kendi alanlarının sınırları konusunda onyıllarca süren çatışmalar gördük: Üretim ve iletişim çıkarları uğruna değil, yalnızca biricik amacı çoğu zaman pay sahibi para tacirlerinin borsa işlemlerini kolaylaştırmak olan bir yarış yüzünden büyük paraların savrulduğu çatışmalar.

Üretim ile meta ticareti ve bu ikisi ile para ticareti ilişkisi anlayışıyla ilgili bu birkaç belirtmeyle, gerçekte “tarihsel materyalizm” üzerine sorularınızı genel olarak yanıtlamış oluyorum. Sorun işbölümü bakımından kolayca kavranabilir. Toplum, vazgeçemeyeceği belirli kamu işlevleri doğmasına neden olur. Bu amaçla atanmış kişiler *toplumda* işbölümünün yeni bir dalını oluştururlar. Böylece onlar kendilerini atayanların çıkarlarından da ayrı, özel çıkarlara sahip olurlar; kendilerini atayıcılarından bağımsız kılarlar ve—devlet ortaya çıkar. Artık işler meta ticaretine ve sonra para ticaretine benzer bir yolda ilerler: Yeni bağımsız güç, temelde üretim devinimini izlerken, doğasındaki ilişkin (*relative*) bağımsızlığından —yani, kendisine bir kez aktarılmış ve giderek gelişmiş ilişkin bağımsızlığından— ötürü, kendisi de üretim koşulları ve gidişi üzerinde etkili olur. Bu, eşitsiz iki gücün etkileşmesidir: Bir yanda ekonomik devinim, öte yanda olabildiğince daha çok bağımsızlık için çabalayan, ve bir kez kurulduktan sonra, kendisine özgü bağımsız bir devinim edinmiş yeni politik güç. Ekonomik devinim genelde üstün gelir, ama bir yandan kendi kurduğu ve ilişkin bağımsızlık bağışladığı politik devinimden, devlet gücünün deviniminden, öte yandan aynı zamanda ortaya çıkmış muhalefet deviniminden gelen tepkilere katlanması da gerekir. Tıpkı endüstriyel devinimin para borsasında

ve, doğal olarak, *tersine çevrilmiş* biçimde yansıtıldığı gibi, çoğu zaman ve daha önce belirtilen sakinme kayıtlarıyla, zaten var olan ve birbiriyle kavgalı sınıflar arasındaki savaşımla, hükümet ve muhalefet arasındaki savaşımında, ama gene tersine çevrilmiş, artık dolaysız değil de dolaylı olarak, bir sınıf savaşımı gibi değil de politik ilkeler uğruna bir savaşım gibi yansıtılır ve öylesine çarpıtılmıştır ki kökenini kavramak binlerce yılımızı almıştır.

Devlet gücünün ekonomik gelişme üzerindeki etkisi üç türlü olabilir: Aynı yönde etkili olabilir ve o zaman işler daha hız kazanır; ters yönde etkili olabilir, ki bu durumda o [devlet], günümüzdeki her büyük halk topluluğunda zamanla parçalanacaktır; veya ekonomik gelişmenin belirli doğrultularda ilerlemesini engeller ve onu başka doğrultulara yöneltir. Bu [son] durum eninde sonunda kendisini önceki iki durumdan birine indirger. Ama bellidir ki ikinci ve üçüncü durumlarda politik güç ekonomiyeye büyük zarar verip yaygın enerji ve madde ziyanına yol açabilir.

Bir de fetih ve ekonomik kaynakların acımasızca yok edilmesi durumu vardır ki, bunun sonucu olarak, belirli koşullarda, eskiden belirli bir yerde veya bir ülkede bütün ekonomik gelişme yok edilebilirdi. Şimdilerde böyle bir durum, hiç değilse büyük halk topluluklarında, genellikle karşıt sonucu veriyor: Yenilen, zamanla, ekonomik, politik ve moral bakımdan, yenenden daha kazançlı çıkıyor.

Bu, hukuk için de böyledir. Meslekten hukukçular yaratan yeni işbölümü zorunlu olur olmaz, üretim ve ticarete olan bütün genel bağımlılığına karşın, o alanları etkilemeye özel bir gücü de olan yeni ve bağımsız başka bir alan açılır. Modern devlette hukukun yalnızca genel ekonomik duruma uygun düşmesi ve onun dışavuru-

rumu olması değil, iç çatışmalar dolayısıyla, kendisiyle çelişmeyen, *iç tutarlılığı* bulunan bir dışavurumu da olması gerekir. Bunu başarmak için ekonomik koşulların doğru yansması gittikçe daha çok silinir. Bu ne kadar böyle olursa, bir hukuk yasasının bir sınıfın egemenliğinin sakınmasız, eksiksiz, katışıksız dışavurumu olması da o kadar seyrek görülür — bunun kendisi “hak kavramı”na aykırı olurdu. 1792-96 devrimci burjuvazisinin arı, tutarlı hukuk kavramı, *Code Napolèon*'da' bile, önceden, birçok yolla katkılandırılmıştır, ve orada somutlaşanı da proletaryanın artan gücü dolayısıyla her gün, her türlü daraltmalara uğramak zorunda kalmaktadır. Bu, *Code Napolèon*'un dünyanın her yerinde her yeni yasaya temel oluşturan bir hukuk kitabı olmasını engellemez. Nitekim “hukuk gelişimi”nin gidişi, büyük ölçüde, önce ekonomik ilişkilerin hukuksal ilkelere dolaysız çevrilmesinden doğan çelişkileri ayıklama ve uyumlu bir hukuk sistemi kurma çabasını, sonra da bu sistemi daha öte çelişkilere düşüren daha büyük ekonomik gelişmenin etkisi ve zorlaması ile onda durmadan yaratılan bozulmaları içerir. (Burada yalnızca yurttaşlık hukukundan söz ediyorum.)

Ekonomik ilişkilerin hukuk ilişkilerinde yansması da tersine çevrilmiş olmak zorundadır: Bu yansıma bilincine varılmaksızın sürer; hukukçu önsel (*a priori*) önermelerle iş gördüğünü sanır, oysa gerçekte önermeleri yalnızca ekonomik yansımalarıdır; bu yüzden her şey baş aşağıdır. Bana apaçık görünüyor ki bu tersine çevrilme, tanınmadan kaldıkça, *ideolojik görüş* dediğimiz şeyi oluşturur, ekonomik temeli etkiler ve onda belirli sınırlar içinde değişiklik yapabilir. Ailenin ekonomik gelişme düzeyinin aynı olduğu ön koşuluna dayanan miras hukukunun temeli ekonomiktir. Bununla birlikte, örneğin, İngiltere'de miras bırakanın bu konudaki

koşulsuz özgürlüğünün, Fransa'da ise çok ayrıntılı kısıtlamaları benimsemek zorunda bırakılmasının yalnız ekonomik nedenlerden ileri geldiğini kanıtlamak güç olurdu. Ama bunlar da ekonomik alana çok önemli bir etki yaparlar; çünkü mülkiyet dağılımını etkilerler.

Havada, daha da yükseklerde süzülen ideoloji alanlarına, —din, felsefe vb.— gelince, onların tarihsel dönemde önceden var durumda bulunup benimsenmiş, şimdi saçma diyebileceğimiz bir tarih öncesi içeriği vardır. Doğa, insanın kendi varlığı, ruhlar, büyümlü güçler vb. ile ilgili bu çeşitli yanlış görüşlerin temeli, çoğunlukla olumsuz bir ekonomik etkendir; tarih öncesi dönemin zayıf ekonomik gelişimi yanlış doğa görüşleriyle bütünleşmiş, bir yanıla koşullanmış ve hatta yaratılmıştır. Ekonomik zorunluluk artan doğa bilgisinin başlıca itici gücüydü ise ve hep öyle olmakta ise bile, bütün bu ilkel saçmalığa ekonomik nedenler bulmaya kalkmak bilgiççe olurdu. Bilim tarihi bu saçmalıktan adım adım kurtulmanın veya onun yerine yeni, ama daha az anlamsız bir saçmalık konmasının tarihidir. Bunu üzerine alan kişiler yaptıkları iş bakımından işbölümünün yeni alanlarıyla ilişkilidirler ve bağımsız bir alanda çalıştıklarını sanırlar. Ve toplumsal işbölümünde bağımsız bir topluluk oluşturdukları ölçüde, yanlışlıkları ile birlikte, ürettikleriyle tüm toplum gelişmesine ve hatta toplumun ekonomik gelişmesine bir etki yaparlar. Ama gene de, kendileri de ekonomik gelişmenin başat etkisi altındadırlar. Örneğin, felsefede bunun burjuva dönem için doğru olduğu kolayca kanıtlanabilir. Hobbes ilk modern materyalistti (18. yüzyıldaki anlamıyla); ama mutlak monarşinin bütün Avrupa'da en parlak çağını yaşadığı ve İngiltere'de halka savaş açtığı bir zamanda da, bir mutlakiyetçiydi. Locke dinde ve politika da 1868 sınıf uzlaşmasının⁶ çocuğuydu. İngiliz yaradan-

cılar⁷ ve onların tutarlı izleyicileri, Fransız materyalistler, burjuvazinin gerçek filozoflarıydılar —Fransızlar üstelik burjuva devriminin. Alman darkafalılığı, Kant'tan Hegel'e kadar bütün Alman felsefesinde görünür. Ama her çağın işbölümünde ayrı bir alan sayılan felsefesi, kendisine öncellerince bırakılmış ve kendisinin de çıkış noktası olarak aldığı belirli bir düşünce yapılanmasıdır. Ekonomik bakımdan geri ülkelerin felsefede hâlâ başrol oynamaları bundandır: Fransızların, felsefesine dayandıkları İngiltereye göre, 18. yüzyıl Fransasına ve daha sonra her ikisine göre Almanya. Ama gerek Fransız gerek Alman felsefesi ve yazında o zamanki genel serpilme, bir ekonomik dirilişin sonucuydu. Ekonomik gelişmenin büyük üstünlüğü, bana göre, bu alanda da saptanmış bir olgudur; ama bu, belirli alanın kendisiyle kurduğu ilişkiler içinde işler: Örneğin felsefede, öncellerden kalmış, varolan felsefi gereç üzerindeki (genellikle yalnız politik vb. makyajlarla işlevlerini yerine getiren) ekonomik etkilerle. Burada ekonomi yeniden hiçbir şey yaratmaz, ama eldeki düşünce yapılanmasının değiştirilme ve daha da geliştirilme yolunu, çoğunlukla da dolaylı olarak, belirler; çünkü felsefeye dolaysız en büyük etkiyi yapan politik, hukuksal ve moral yansılardır.

Dine gelince, gerekli her şeyi Feuerbach hakkındaki son bölümde söyledim.

Bundan ötürüdür ki Barth ekonomik devrimin politik vb. yansımalarının o devrimin kendisine bir etki yaptığını tümüyle yadsıdığımızı söylüyorsa, yalnızca yeldeğirmenlerine saldırıyor demektir. Marx'ın hemen hemen yalnızca politik savaşımın ve olayların oynadığı belirli rolden söz ettiği *18. Brumaire*'ine bir bakın. Veya *Kapital*'e, örneğin, kuşkusuz politik bir iş olan yasamanın pek zorlu bir etkisi olduğunu gösteren

işgünüyle ilgili bölüme. Veya burjuvazinin tarihini konu alan bölüme (XXIV. Bölüm).^{*} Sonra, politik güç ekonomik bakımdan etkisizse, proletaryanın politik diktatörlüğü için neden savaşıyoruz? Zor da (yani devlet gücü de) ekonomik bir güçtür!

Ama şimdi kitabı eleştirecek zamanım yok. İlk III. Cilt** yayımlanmalı, ve ayrıca, örneğin Bernstein bunun gereğini çok iyi yapabilir sanırım.

Bu beyefendilerde eksik olan diyalektiktir. Onlar, her zaman, burada yalnızca neden, orada yalnızca sonuç görüyorlar. Hiç kavramıyorlar ki bu boş bir soyutlamadır, böyle metafizik kutupsal karşıtlıklar gerçek dünyada ancak bunalımlar sırasında var olur, ve bütün o engin süreç, karşılıklı etkilerle — ne var ki ekonomik devimin büyük farkla en güçlü, birincil ve en belirleyici olduğu eşitsiz güçlerin etkileşimi biçiminde — ilerler ve bu nedenle her şey ilişkindir (*relative*) ve hiçbir şey mutlak (*absolute*) değildir. Onlara kalırsa Hegel hiç yaşamadı...

Marx, Engels, *Selected Correspondence*,
s. 396-402

* Bkz. K. Marx, *Capital*, Vol. I, Moscow, 1974.

** Bkz. K. Marx, *Capital*, Vol. III, Moscow, 1977.

Londra, 14 Temmuz 1893

Sevgili Bay Mehring,

Bana göndermek inceliğini gösterdiğiniz *Lessing Söylencesi* için size teşekkür etme fırsatını ancak bugün buluyorum. Kitabı aldığımı bildiren biçimsel bir karşılık vermek istemeyip kitap ve içindekiler üzerine de bir şeyler yazmayı tasarladım. Gecikme bundan.

Sondan, [tarihsel materyalizmin —ç.] ana noktalarını yetkinlikle ve önyargısız biri için inandırıcı biçimde özetlediğiniz “Über den Historischen Materialismus” [Tarihsel Materyalizm Üzerine]⁸ adlı ekten başlayacağım. Orada itiraz ettiğim tek şey, belki kendi başıma da —zamanla— bulabileceğim, ama Marx'ın daha geniş görüşü ve daha çabuk *coup d'oeil*'ü ile [bir bakışta —ç.]

keşfediverdiği, her şeyi hesaba katsam da, bana hakkettiğimden çok değer vermenizdir. Bir insan Marx gibi bir adamla kırk yıl birlikte çalışma talihine erişince, o insan hakkettiği düşünülen saygınlığı çoğu zaman yaşamı boyunca görmez. Sonra, büyük adam ölünce, daha az büyüğün değeri kolayca abartılır ve işte, bana öyle geliyor ki, şimdiki durumum bu; tarih sonunda her şeyi düzelterek ve o zaman o insan her nasılsa ölmüş olacağı için hiçbir şeyden bir haberi olmayacak.

Bu sayılmazsa, yalnız bir nokta, ama Marx'la benim yazılarımızda her zaman yeterince vurgulamayı başaramadığımız ve bu bakımdan eşit ölçüde suçlu olduğumuz bir nokta eksik. Yani, ilk adımda, politik, hukuksal ve öbür kavramları, ve bu kavramlar yoluyla doğan eylemleri, temel ekonomik olgulardan *çıkarmaya* asıl önemi verdik ve vermek zorundaydık. Ama aynı zamanda içerik uğruna biçimsel yanı —bu kavramların vb. ortaya çıkma tarzını, savsadtık. Bu, çarpıcı bir örneği Paul Barth olan karşıtlarımıza yanlış anlamalar ve çarpıtmalar için hoş bir fırsat verdi.

İdeoloji, düşünür denenen kişinin gerçekten bilinçli olarak bütünlediği bir süreçtir; ama bu, yanlış bilinçliliktir. Düşünürü iten devindirici güçler ona bilinmez olarak kalır; yoksa bu ideolojik bir süreç olmazdı. Düşünür, o yüzden düzmece ve yanılsatan itici güçler imgeler. Çünkü bu, biçimini de içeriğini de salt usavurmadan, ya kendisinin ya da öncellerinin usavurmasından türettiği ussal bir süreçtir. Düşünür yalnız düşünce gereciyle çalışır. o gereci de usavurmayla üretilmiş bir şey olarak alır ve ayrıca, ustan bağımsız, ve daha uzak bir kaynak araştırmaz, gerçekten onun doğal olarak yapması gereken de budur; çünkü, bütün eylemine düşünce *aracılık ettiği* için, bütün eylem ona sonunda düşünceye *dayandırılmış* görünür.

Tarihsel ideoloğun (tarihsel burada basitçe politik, hukuksal, felsefi, tanrıbilimsel, kısacası yalnız doğa ile değil, *toplum* ile de ilgili bütün alanları kapsayan geniş içerikli bir terimdir) elinde, böylece, her bilim alanında, önceki kuşakların düşüncesinden bağımsız olarak ortaya çıkmış ve sonraki kuşakların beyinlerinde kendi bağımsız gelişme yolundan geçmiş bir gereç vardır. Gerçekten, şu veya bu alanla ilgili dış olgular, bu gelişmeye hep birlikte belirleyici bir etki yapmış olabilirler, ama üstü örtülü biçimde geçirilmiş önvarsayım şudur: Bu olguların kendileri de yalnızca bir düşünce sürecinin meyveleridir; biz de böylece, gene en çetin olguları bile görünüşte başarıyla sindirmiş katışıksız düşünce alanında kalırız.

Pek çok insanın gözlerini kamaştırın, her şeyden çok, devlet kurumları, hukuk sistemleri, her ayrı alandaki ideolojik anlayışlar ile ilgili bağımsız bir tarihin bu görünüşüdür. Eğer Luther ve Calvin resmi Katolik dinin “üstesinden geldiler” ise, veya Hegel, Fichte'nin ve Kant'ın “üstesinden geldi” ise, veya Rousseau cumhuriyetçi *contrat social*'i⁹ ile dolaylı olarak anayasacı Montesquieu'nün “üstesinden geldi” ise, bu, dinbilim, felsefe ve politik bilimlerde kalan, bu belirli düşünce alanlarının tarihindeki bir aşamayı gösteren ve asla düşünce alanının ötesine geçmeyen bir süreçtir. Kapitalist üretimin bengiliği (ebediliği) ve erekselliği hakkındaki burjuva yanılısına da buna eklendikten sonra, fizyokratların ve Adam Smith'in merkantilistlerin üstesinden gelmesi bile, katışıksız bir düşünce zaferi sayılır; değişmiş ekonomik olguların düşüncede yansımaları olarak değil de, her zaman ve her yerde var olan gerçek koşulların ensonu başarılmış doğru kavranışı sayılır: [Bu görüşe göre —ç.] gerçekte Aslan Yürekli Rişar ve Philip Augustus haçlılara karışacakları yerde özgür ticareti

başlatsalardı, beş yüzyıllık sefillikten ve budalalıktan kurtulmuş olurduk.

Sorunun burada ancak şöyle bir değinebildiğim bu yüzünü biz hep gereğinden fazla savsadtık. Zaten hep öyledir: Biçim başlangıçta öz için hep savsanır. Söylediğim gibi, bunu ben de yaptım ve yanılığ her zaman ancak daha sonra gözüme çarptı. Onun içindir ki sizi bu yanılığdan ötürü hiçbir biçimde kınamadığım gibi, eski suçlulardan biri olarak öyle davranmaya da kesinlikle hakkım yoktur; her şeye karşın gelecek için dikkatinizi bu noktaya çekmek isterim.

İdeologların şu aptalca sanısı bununla bağlantılıdır: Biz tarihte bir rol oynayan çeşitli ideolojik alanların bağımsız bir tarihsel gelişimi olduğunu, dolayısıyla onların *tarihe herhangi bir etkisi olduğunu* yadsıyormuşuz. Bunun kaynağı, neden ile sonucu kıyılamaz karşıt kutuplar gibi gören o diyalektik olmayan yaygın görüştür, karşılıklı etkinin tümüyle savsanmasıdır. Tarihsel bir ögenin başka —sonunda ekonomik— nedenlerle bir kez ortaya çıktıktan sonra tepki gösterdiğini, çevresi ve hatta kendisini doğuran nedenler üzerinde etkili olabildiğini bu beyefendiler çoğu kez amaçlı olarak unutuyorlar. Örneğin Barth —kitabınızda 475. sayfa— rahiplikten ve dinden söz ettiği sırada. Bayağılığı bütün beklentileri aşan bu kişinin posasını çıkarışınızı görmek beni çok sevindirdi. Böyle bir adam Leipzig’te tarih profesörü yapılıyor! Koca Wachsmuth gene de —ki o da oldukça taş kafalı, ama olguları epeyce iyi değerlendirmesini bilen— bambaşka bir delikanlıydı.

Kalanına gelince; kitap için yalnızca, daha önce *Neue Zeit*’ta¹⁰ yayımlandıkları sırada makaleler için birçok kez söylediklerimi yineleyebilirim; Prusya devletinin doğuşunu en iyi sunan kitaptır. Gerçekte, pek çok konuyu küçük ayrıntılarına dek doğru inceleyen biricik

iyi sunudur da diyebilirim. Yalnız, sonraki bütün gelişmeyi Bismarck'a kadar ele almamış olmanız üzücü ve bunu başka bir zaman yapacağınızı, [Brandenburg] elektörü Frederick William'dan koca William'a^a kadar eksiksiz bir tutarlı tablo sunacağınızı ummamak elde değil. Çünkü ilk araştırmaları şimdiden yapmış durumdasınız ve onlar, hiç değilse genellikle, bitmiş denecek kadar iyidir. Eski derme çatma yapı yıkılmadan önce, bunlar vakit geçirilmeden bir ara yapılmalıdır. Bu monarşik-yurtsever söylencelerin etkisiz kılınması, sınıf egemenliğini maskeleyen krallık kurumunun ortadan kaldırılmasının zorunlu bir önkoşulu değilse de (çünkü olaylar Almanya'da *arı* bir burjuva cumhuriyeti daha doğmadan önce modası-geçmiş duruma düşürdü) gene de güdülen amaca ulaşmak için en etkili manivelalardan biridir.

O zaman Almanya'nın genel sefilliğinin bir parçası olarak Prusya'nın yerel tarihini anlatmak için de daha çok yeriniz ve fırsatınız olacak. Görüşünüzden arasıra biraz ayrıldığım nokta, özellikle Almanya'nın parçalanması ve 16. yüzyılda Alman burjuva devriminin yenilgiye uğraması konularındadır. *Köylü Savaşı** adlı yapıtımın tarihsel girişini yeniden yazarsam, ki gelecek kış bunu yapacağımı umuyorum, orada söz konusu noktaları geliştirebileceğim. Sizin gösterdikleriniz doğru değildir demiyorum, ama başka eklemelerle onları biraz farklı kümelendiriyorum.

Alman tarihini —sürekli bir sefillik durumunun tarihini— incelerken, yalnızca dönemleri kendilerine karşılık düşen Fransız tarihi dönemleriyle karşılaştırmanın doğru bir düşünceye ulaştırdığını hep görmüşümdür; çünkü orada olan, ülkemizde olanın tam karşıtıdır. Ora-

^a I. William. —İng. yay.

* Bkz. K. Marx, F. Engels, *Collected Works*, Vol. 10, Moscow, 1978.

da feodal devletin dağınık parçalarından ulusal bir devlet kurulması, tam da bizim en büyük çöküş dönemine girdiğimiz zamanda olmuştur. Orada, sürecin tüm ilerleyişi sırasında, ender görülür bir nesnel mantık; bizde ise giderek artan acıklı bir dağınıklık. Orada, Ortaçağda, Kuzey Fransız ulusallığına karşı Provans ulusallığından yana işe karışan İngiliz fatih yabancıların işe karışmasını simgeler; İngilizlerle savaşlar da. bir bakıma, —yabancı saldırganların kovulması ve Kuzey'in Güney'e boyun eğdirmesiyle sonuçlanan— Otuz Yıl Savaşları'nı¹¹ simgeler. Bunu merkezi iktidar ile sömürgelelerine güvenen ve Brandenburg-Prusya'nın rolünü oynayan Burgonyalı vasal arasındaki savaşım izler, ama bu savaşım merkezi iktidarın yengisiyle sonuçlanır ve ulusal devletin kuruluşunu tamamlar. Ve kesinlikle o zaman, ülkemizde (Kutsal Roma İmparatorluğu¹² içindeki "Alman Krallığı"na ulusal bir devlet denebildiği ölçüde) ulusal devlet tümüyle çöker ve Alman topraklarının büyük çapta yağmalanması başlar. Bu karşılaştırma Almanlar için pek utandırıcıdır, ama bundan dolayı da daha çok öğreticidir; ve işçilerimiz Almanya'yı tarihsel devrimin ön sırasına yeniden geçirdikleri için geçmişin rezilliğine katlanmamız biraz daha kolay olmaktadır.

Almanya'nın gelişmesinin çok önemli başka bir özelliği de, sonunda Almanya'yı aralarında paylaşan iki devletten hiçbirinin tümüyle Alman olmaması — ikisi de fethedilen Slav toprakları üzerinde kurulmuş kolonilerdi: Avusturya bir Bavyera kolonisi, Brandenburg da bir Sakson kolonisi — ve onların Almanya içinde, ancak sınırdışı ve Alman olmayan topraklarına dayanarak güçlenmiş olmasıdır: Avusturya, Macaristan'a (Bohemya'nın sözünü etmiyelim), Brandenburg da Prusya'ya dayanarak. En büyük tehlike içinde bulunan Batı sını-

rında bu türden hiçbir şey olmadı; Kuzey sınırında Danlara [Danimarkalılara] karşı Almanya'yı korumak Danlara bırakıldı; Güneyde ise korunacak öyle az şey vardı ki sınır korucusu, İsviçre, bile kendisini Almanya'dan koparıp kurtulmayı başardı!

Ama konu dışı çeşitli şeylerden söz ediyorum. Bu palavralar size hiç değilse yapıtınızın bende ne kadar uyarıcı bir etki bıraktığını göstermeye yarasın.

Bir kez daha gönülden teşekkürler ve selamlar.

Sizin,
F. Engels

Marx, Engels, *Selected Correspondence*,
s. 433-37

Londra, 25 Oak 1894

Aziz Beyefendi,

İşte sorularınızın yanıtı:

1. Toplum tarihinin belirleyici ana etkeni saydığımız ekonomik ilişkilerden, belli bir toplumdaki insanların kendi geçim araçlarını üretme ve (işbölümünün var olduğu ölçüde) ürünleri değişme tarzını anlıyoruz. Bundan ötürü o ilişkiler *bütün* üretim ve ulaştırma *teknikini* kapsar. Bizim anlayışımıza göre bu teknik, ürünlerin değişim ve, ayrıca, bölüşüm tarzını, bu nedenle, sosyal (*gentile*) toplumun çözülmesinden sonra, sınıflara bölünmeyi, dolayısıyla egemenlik ve kulluk ilişkilerini,

* Polonyalılarca adı Wrocław'dır. — İng. yay.

sonuç olarak devleti, politikayı, hukuku vb. de belirler. Ekonomik ilişkiler, üzerinde işledikleri *coğrafi tabanı* ve daha önceki ekonomik gelişme aşamalarının gerçekten aktarılmış ve varlıklarını çoğu zaman yalnız bir gelenek veya eylemsizlik (*inertia*) sonucu olarak sürdüren kalıntıları ve doğal olarak bu toplum biçimini kuşatan dış çevreyi de kapsar.

Dediğiniz gibi, teknik bilimin durumuna büyük ölçüde bağlıysa da, bilini tekniğin *durumuna* ve *gereksinimlerine* daha da çok bağlıdır. Toplumun teknik bir gereksinimi varsa, bu, bilimi on üniversiteden daha çok ilerletir. Bütün hidrostatik (Torricelli vb.) 16. ve 17. yüzyıllarda, İtalya'da dağlardan inen akarsuları düzenleme zorunluluğundan doğdu. Ancak elektriğin teknik uygulanırlığı bulunduktan sonradır ki elektrik üzerine ussal bir şeyler biliyoruz. Ama ne yazıktır ki Almanya'da bilimlerin tarihini o bilimler sanki gökten zembille inmişler gibi yazmak gelenek olmuştur.

2. Ekonomik koşulları, tarihsel gelişmeyi en sonunda belirleyen şey sayıyoruz. Ama ırkın kendisi de bir ekonomik etkendir. Bu bağlamda iki nokta göz ardı edilmemelidir:

a) Politik, hukuksal, felsefi, dinsel, yazınsal, sanatsal vb. gelişme ekonomik gelişmeye dayanır. Ama bütün bunlar birbirleri üzerinde olduğu gibi ekonomik temel üzerinde de etkide bulunurlar. Bundan, ekonomik durum *nedendir ve yalnızca o etkendir*, oysa başka her şey ancak edilgin sonuçtur, sonucu çıkarılmamalıdır. Tersine, her zaman, *en sonunda* kendi ağırlığını koyan ekonomik zorunluluk temeli üzerinde bir etkileşim vardır. Örneğin devlet, koruyucu gümrükler, özgür ticaret, iyi veya kötü mali sistem ile bir etki yapar; Almanya'nın 1648'den 1830'a kadarki sefil ekonomik durumundan kaynaklanan, kendisini ilkin *pietism*¹⁴ ile, sonra

duygusallık, prenslere ve soylulara yaltaklanarak kulluk etme ile dışavuran Alman darkafalının aşırı beceriksizliği ve güçsüzlüğü bile ekonomik etki yapmaktan yoksun değildi. Bu, kalkınmaya en büyük engellerden biriydi ve süregelen sefilliği dayanılmaz bir duruma getiren devrim ve Napolyon savaşlarına kadar sarsılmadı. Onun için, şurada burada rahatça düşünölmeye kalkışıldığı gibi, ekonomik durum otomatik bir etki yaratmaz; tersine, insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ne var ki kendilerini koşullandıran belirli bir çevrede ve önceden var olan gerçek ilişkiler temeline dayanarak yaparlar. Bunlar arasında, anlamayı (*understanding*) tek başına başlatan ana düşünceyi biçimlendiren ekonomik ilişkiler — politik ve ideolojik öbür ilişkilerden ne kadar çok etkilenebilir olurlarsa olsunlar — gene de eninde sonunda belirleyici olanlardır.

b) İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama, şimdiye dek, ortak bir plana uygun ortak bir istençle veya hatta açıkça tanımlanmış belirli bir toplumda değil. İstekleri çatışır, ve işte bundan dolayıdır ki bütün böyle toplumlar tümleyen ve belirimi *ilinek* (*accident*) olan zorunluluk ile yönetilir. Burada kendi ağırlığını hep ilinek aracılığıyla koyan zorunluluk gene, eninde sonunda ekonomik zorunluluktur. Bu bağlamda büyük denen adamlara değinmek gerekir. Şöyle şöyle bir adamın ve kesinlikle o adamın, belirli bir zamanda belirli bir ülkede ortaya çıkması, doğal olarak, salt rastlantıdır. Ama o adam ortadan kaldırılırsa, yerini dolduracak biri gerekir ve bu adam bulunacaktır, iyi veya kötü, ama zamanla bulunacaktır. Napolyon'un, bu kendine özgü Korsikalının, kendi öz savaşıyla tükenmiş Fransa Cumhuriyeti'nin zorunlu kıldığı askeri diktatör olması bir rastlantıydı; ama Napolyon olmasaydı, o yeri başka biri doldurdu; olgularla kanıtlanmıştır ki, her zaman, zorunlu

olur olmaz bir adam bulunmuştur: Sezar, Augustus, Cromwell vb.. Materyalist tarih kavramını Marx keşfetmişse de, Thierry, Mignet, Guizot ve 1850'ye kadarki bütün İngiliz tarihçiler, o kavrama ulaşılacak için çalışıldığını apaçık gösteren kanıtlardır ve aynı kavramı Morgan'ın keşfetmesi de tanıtılar ki bunun zamanı gelmişti ve o kavram yalnızca keşfedilmek *gerekiyordu*.

Tarihteki bütün öbür olumsuzluklar (*contingency*), ve kolay anlanabilir olumsuzluklar da böyledir. İncelemekte olduğumuz özel alan ekonomik alandan ne kadar uzaklaşır ve salt soyut ideoloji alanına ne kadar yaklaşırsa, gelişmesinde o kadar çok ilinek gösterdiğini, eğrisinin o kadar çok zigzak çizdiğini görürüz. Ama eğrinin ortalama eksenini çizerseniz, göz önünde tutulan dönem ne kadar uzun ve söz konusu alan ne kadar geniş ise, bu eksenin ekonomik gelişme eksenine paralel olmaya o kadar çok yaklaştığını bulursunuz.

Almanya'da doğru anlamaya en büyük engel, yazında ekonomik tarihin sorumsuzca savsanmasıdır. Büyük güçlük yalnızca okulda öğretilen tarihsel bilgilerden kurtulmak değildir, bunu başarmak için zorunlu gereci sunmak daha da güçtür. Koca G. von Gülich'i¹⁵ kim okudu? Oysa onun sıkıcı gereç dermesi, gene de, sayısız politik olguyu aydınlatmaya yarar ne kadar çok şeyle doludur!

Sırası gelmişken söyleyeyim ki Marx'ın *18. Brumaire*'de verdiği yetkin örnek, özellikle pratik bir örnek olduğu için, sanırım sorularınıza gereği gibi yanıt verecektir. Bundan başka, *Anti-Dühring* I, 9-11. ve II, 2-4. ve III, 1. bölümlerde, veya girişte olduğu gibi, *Feuerbach*'ın son kesiminde de bu noktaların pek çoğuna değindiğimi sanıyorum.

Lütfen yukarıdaki her sözcüğü ince eleyip sık doku-

mayınız, ama genel bağlantıyı göz önünde tutunuz; size yazdıklarımı bir yayın içinde yerine getirmekle yükümlü olduğum bir açıklıkla anlatacak zamanım olmadığı için üzgünüm...

Marx, Engels, *Selected Correspondence*,
s. 441-43

¹ *Deutsche Worte* (Alman Sözü), 1881'den 1904'e kadar Viyana'da yayımlanmış ekonomik ve toplumsal-politik bir Avusturya dergisi.

M. Wirth'in makalesi "Çağdaş Almanya'da Hegel Konusunda Rezillik ve Zulümler", 1890'da derginin 5. sayısında yayımlandı.

s.11

² Gönderme 1890'da Leipzig'de yayımlanmış şu kitabadır: *Die Geschichtsphilosophie Hegel's und Hegelianer bis auf Marx und Hartmann* (Hegel'in Tarih Felsefesi ve Marx ile Hartmann'a dek Hegelciler).

s.11

³ *Berliner Volks-Tribüne* (Berlin Halk Kürsüsü), yarı anarşist Gençler grubuna yakın Sosyal-Demokratik bir haftalık dergi; 1887'den 1892'ye dek yayımlandı.

s.12

⁴ *Anti-Sosyalist Yasa* Almanya'da 21 Ekim 1878'de yürürlüğe kondu. Sosyal-Demokrat Parti'nin bütün örgütleri, yığınsal bütün işçi örgütleri ve işçi sınıfı basını yasaklandı. sosyalist yazına el kondu ve Sosyal-Demokratlara baskı uygulandı. Yasa işçi sınıfının baskısıyla 1 Ekim 1890'da kaldırıldı.

s.13

⁵ Engels, *Code Napoléon* ile yalnız 1809'da yayımlanıp *Code Napoléon* diye bilinen *Code civil*'i (Yurttaşlık Yasası'nı) değil, 1804-1810 arasında yürürlüğe konmuş beş yasa (yurttaşlık, yurttaşlık prosedürü, ticaret, ceza ve ceza prosedürü yasaları) ile simgelenen bütün burjuva hukuk sistemini amaçlıyor. Bu yasalar Napolyon Fransasınca fethedilen Batı ve Güney-Batı Almanya'ya da sokuldu ve Ren Eyaleti 1815'te Prusya ile birleştirildikten sonra orada zorla sürdürüldü.

s.24

⁶ Stuart Hanedanı'nın devrilip William III of Orange'ın tahta çıkarılmasına gönderme. Bunun ardından toprak aristokrasisi ile finansal burjuvazi arasındaki bir uzlaşmayla İngiltere'de anayasal monarşi sağlandı.

s.25

⁷ *Yaradancılık (Deizm)*: Tanrıyı bir kişisel olarak değil de evrenin kavranabilir ilk nedeni olarak tanıyan, onun doğaya ve insanla ilgili işlere karışmasını yadsıyan dinsel-felsefi bir öğreti.

s.25

⁸ Franz Mehring'in makalesi "Über den historischen Materialismus" (Tarihsel Materyalizm Üzerine), *Lessing-Legende* adlı kitabına ek olarak 1893'te yayımlandı.

s.28

⁹ *Contrat social*: Jean-Jacques Rousseau'nun baş yapıtlarından biri. Rousseau'nun teorisine göre, ilkel toplumda insanlar herkesin eşit olduğu doğal koşullarda yaşadılar. Özel mülkiyetin ortaya çıkması ve maddi eşitsizliğin gelişmesi insanların doğal durumdan uygar duruma geçmelerine ve toplumsal bir sözleşmeye dayalı devletin kurulmasına yol açtı. Ama bunun ardından politik eşitsizliğin gelişmesi toplumsal

sözleşmenin bozulmasına ve yeni bir üstüncelikli sınıfın ortaya çıkmasına vardı.

Bu görüngü yeni bir toplumsal sözleşmeye dayalı, usa uygun bir devletin kurulmasıyla ortadan kaldırılabildi.

s.30

¹⁰ *Die Neue Zeit*: Alman Sosyal-Demokratlarının teorik dergisi. Stuttgart'ta 1883'ten 1923'e dek yayımlandı. Engels birçok makalesini bu dergide 1885 ile 1894 arasında yayımladı.

s.31

¹¹ *Otuz Yıl Savaşları* (1618-1648): Hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin katıldığı ilk savaştı. Protestanlar ile Katolikler arasındaki kavgadan çıktı. Almanya ana savaş alanı oldu ve askeri yıkıma uğradı. Savaş 1648'de Almanya'nın politik parçalanmasını belirleyen Westphalia Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.

s.33

¹² *Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu* 962'de Alman toprakları ile İtalya'nın bir kesimi üzerinde kuruldu. Daha sonra Fransa'nın bir kesimini, Bohemia, Avusturya, Hollanda, İsviçre ile birlikte başka ülkeleri de sınırlarına kattı. İmparatorluk merkezi bir devlet olmayıp feodal prensliklerin ve İmparatorun egemen gücünü tanıyan özgür kentlerin gevşek bir birliğiydi. Birlik 1806'da, Fransa ile olan savaştaki yenilgiden sonra, Habsburglar Kutsal Roma İmparatoru ünvanından vazgeçmeye zorlanınca parçalandı.

s.33

¹³ Bu mektubu. ilkin, adresi anılmadan *Der Sozialistische Akademiker* dergisinin 20. sayısında, dergi yazarlarından H. Starkenburg yayımladı. Bu yüzden daha önceki baskılarda Starkenburg, yanlışlıkla mektubun gönderildiği kişi olarak gösterilmiştir.

s.35

¹⁴ *Pietism*: 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılın ilk yarısında Lutherci Kilise içinde bir akım. Dinsel inancın dogmatik formüllerden daha yüce olduğunu öne sürüyordu.

s.36

¹⁵ Gönderme Şu kitabadır: *G. von G lich. Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten, handeltreibenden Staaten unserer Zeit* (Zamanımızın En  nemli Ticari Devletlerinde Ticaret, Endüstri ve Tarımın Tarihsel Betimi). 1830-45'te Jena'da yayımlandı.

s.38

A

AUGUSTUS, Octavianus (İ.Ö. 63-D.S. 14) — Roma İmparatoru (İ.Ö. 27-D.S. 14). —38

B

BARTH, Paul (1858-1922) — Alman filozof, toplumbilimci ve Leipzig Üniversitesinde öğretmen. —11, 13, 26, 29, 31

BERNSTEIN, Eduard (1850-1932) — Alman politika yazarı, *Sozialdemokrat* gazetesinin yayımcısı (1881-90); Engels'in ölümünden sonra marksizmi reformcu bir görüş noktasından revize etti. —27

BISMARCK, Otto, Prens (1815-1898) —Prusya ve Almanya'nın devlet adamı ve diplomat, Prusya başbakanı (1862-71), Alman İmparatorluğu şansölyesi (1871-90). —32

BLOCH, Joseph (1871-1936) —*Sozialistische Monatshefte* dergisinin yayımcısı. —15-18.

C

CAESAR (SEZAR) (*Gaius Julius Caesar*) (Yaklaşık İ.Ö. 100-44), —Romalı general ve devlet adamı. —38

CALVIN, Jean (1509-1564) —Reformasyon'un önderlerinden biri, Protestanlığın bir dalı olan Kalvinciliğin kurucusu. —30

CROMWELL, Oliver (1599-1658) —İngiliz burjuva devriminin önderi. 1653'ten başlayarak İngiltere, İskoçya ve İrlanda Lord Protector'u. —38

D

DESCARTES, Renè (Latince: *Renatus Cartesius*) (1596-1650) —Fransız ikici (dualist) filozof, matematikçi ve bilimci. —11

F

FEUERBACH, Ludwig (1804-1872) —Alman materyalist filozof, tanrıtanımaz. —26

FICHTE, Johann Gottlieb (1762-1814) —Klasik Alman felsefesinin temsilcisi, öznel idealist. —30

FREDERICK, William (1620-1688) —Brandenburg elektörü (1640-88). —32

G

GOULD, Jay (1836-1892) —Amerikalı demiryolu taciri. —21

GUIZOT, François Pierre Guillaume (1787-1874) —Fransız tarihçi ve devlet adamı; 1840'tan 1848'e dek Fransa'nın iç ve dış politikasının yöneticisi. —38

GÜLLİCH, Gustav (1791-1874) —Alman ekonomist ve tarihçi, ulusal ekonomi tarihi üzerine birçok kitabın yazarı. —38

H

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831) —Büyük Alman klasik filozofu, nesnel idealist. —26, 27, 30

HOBBS, Thomas (1588-1679) —İngiliz materyalist filozof. —25

K

KANT, Immanuel (1725-1804) —Klasik Alman felsefesinin kurucusu, idealist. —26, 30

L

- LOCKE, John** (1632-1704) — İngiliz ikici (*dualist*) filozof, duyumsalcı (sensualist). —25
- LUTHER, Martin** (1483-1546) — Almanya'da Reformasyon'un önderi, Protestanlığın (Lutherciliğin) kurucusu. —30

M

- MARX, Karl** (1818-1883). — 11, 15, 17, 18, 28, 38
- MAURER, Georg Ludwig** (1790-1872) — Alman tarihçi, Eskiçağ ve Ortaçağ Almanya'sının toplumsal sistemi konusunda araştırmacı. —13
- MEHRING, Franz** (1846-1919) — Alman tarihçi ve politika yazarı; 1880'lerde bir marksist oldu; Almanya ve Almanya Sosyal-Demokrasisi tarihi üzerine yapıtlar verdi; Karl Marx'ın yaşam öyküsünü kaleme aldı; *Die Neue Zeit*'ın yayımcılarından; Alman Sosyal-Demokratların önderlerinden ve teorisyenlerinden; Almanya Komünist Partisinin kurulmasında etkin rol oynadı. —28-34
- MIGNET, François Auguste Marie** (1796-1884) — Fransız tarihçi. Burjuva toplumun oluşum tarihinde sınıf savaşımının rolünü anlamaya çok yaklaşmıştır. —38
- MORGAN, Lewis Henry** (1818-1881) — Amerikalı bilimci, ilkel toplum konusunda tarihçi, kendiliğinden materyalist. —38

N

- NAPOLYON I (Bonapart)** (1769-1821) — Fransız İmparatoru (1804-14 ve 1815). —24, 37

P

- PHİLİP II, Augustus** (1165-1223) — Fransa Kralı (1180-1223). —30

R

- RICHARD I, (Aslan Yürekli RİŞAR)** (1157-1199) — İngiltere Kralı (1189-99). —30
- ROUSSEAU, Jean Jacques** (1712-1778) — Fransız Aydınlatıcı ve demokrat, ikici (*dualist*) filozof, küçük-burjuva ideoloğu. —30

S

- SMİTH, Conrad** (1863-1932) — Alman ekonomist ve filozof, reviz-

yonizinin bir kaynağı olarak kullanılmaya uygun yapıtlar yazdı. — 19-27

SMİTH, Adam (1723-1790) — İngiliz ekonomist, klasik burjuva politik ekonominin seçkin temsilcisi. — 30

SOETBEER, Georg Adolf (1814-1892) — Alman ekonomist ve istatistikçi. — 20

T

THIERRY, Augustin (1795-1856) — Fransız tarihçi. — 38

TORRICELLİ, Evangelista (1608-1647) — İtalyan fizikçi ve matematikçi. — 36

V

VANDEBİTLER — Amerikalı finansal ve endüstriyel parababaları sülalesi. — 21

W

WACHSMUTH, Ernest Wilhelm Gottlieb (1784-1866) — Alman tarihçi. Eskiçağ ve Avrupa tarihi ile ilgili yapıtlar verdi. — 31

WİLLİAM I (1797-1888) — Prusya Kralı (1861-88) ve Almanya İmparatoru (1871-88). — 32

WİRTH, Moritz (1849-ölümü 1916'dan sonra) — Alman politika yazarı ve ekonomist. — 11

bilim ve sosyalizm yayınları

"... Bugünlerde materyalist tarih anlayışının tehlikeli bir yığın dostu var; onlar bu anlayışı tarihi *incelememek* için bir bahane olarak kullanıyorlar. Marx haklı olarak, yetmişlerin sonlarında Fransız 'marksistler'i eleştirirken şöyle diyordu: 'Bütün bildiğim bir marksist olmadığımdır.' " —s. 12

"Gençlerin bazan ekonomik yanı ona uygun olandan daha çok vurgulamaları olgusundan Marx'la benim de kısmen sorumlu tutulmamız gerekir. Hasımlarımız *karşısında* onların yadsıdıkları ana ilkeyi vurgulamamız gerekiyordu; ne var ki, etkileşime katılan öbür etkenleri onlara uygun ölçüde vurgulayacak ne zaman, ne yer, ne de fırsat bulabildik. Ama bir tarih kesimini sunmaya, yani teoriyi pratiğe uygulamaya girildiğinde sorun farklıydı ve hiçbir yanlışlığa izin yoktu. Ama, ne yazık ki, yeni bir teorinin ana ilkelerini, her zaman doğru biçimde olmasa bile, özümser özümsemez o teoriyi tümüyle anladıklarını sananlar pek sık görülüyor. Şimdilerde yeni 'marksist' olmuşların birçoğunu bu eleştirinin dışında saymam; çünkü en şaşırtıcı saçmalıklar o çevrede üretiliyor..." —s. 18

"... Sonra, politik güç ekonomik bakımdan etkisizse, proletaryanın politik diktatörlüğü için neden savaşıyoruz? Zor da (yani devlet gücü de) ekonomik bir güçtür!" —s. 27

